

Azerbaycan'da Halvetîlik Arkeolojisi

Khalwatiyya Archaeology in Azerbaijan

Fariz HALİLLİ*

Öz

Azerbaycan, Halvetîliğin oluştuğu yerdir. İlk Halvetî sufilere Azerbaycanlıdır: Pir Ömer Avahlî Şîrvânî, Ahî Mirim Melhemî Şîrvânî, İzzeddin Türkmânî Şîrvânî, Sadrettin Hıyâvî, Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ Şîrvânî. Şîrvanşahlar Devleti, Halvetî şeyhlerini himaye etmiş, Halvetîliğin Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerinde yayılmasına destek vermiştir. 2020 yılının başlarında Aksu kazı ekibi Şamahı ili Avahlî Köyü civarında arkeolojik kazı yaparak, kurucu şeyh Pîr Ömer'in türbesini ve türbesinin kitabesini bulmuştur. Kitabede zahid, abid, tarikat kurucusu Şeyh Ömer'in vefat tarihi de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Halvetilik, Pîr Ömer, Avahlî, Hangâh.

Abstract

Azerbaijan is the place where Khalwatiyya is born. The first Khalwatiyya Sufis are Azerbaijanis: Pir Omar Avakhili Shirvani, Akhi Mirim Melhami Shirvani, Izzaddin Turkmani Shirvani, Sadraddin Khiyavi, Pir-i Sani Seyid Yahya Shirvani. The Shirvanshah State protected the Khalwatiyya sheikhs and supported the spread of Khalwatiyya in Aggoyunlu and Ottoman States. Agsu expedition conducted archaeological excavations in Avakhil Village of Shamakhi region in early 2020 and found the tomb of the founder sheikh Pir Omar and the inscription of his tomb. Besides, the inscription contains the death date of Sheikh Omar, who is a hermit, worshiper and owner of the sect.

Keywords: Azerbaijan, Khalwatiyya, Pir Omar, Avakhil, Khangah.

* Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Kültürel Mirasın Korunması, Gelişmesi ve Restorasyonu Devlet İdaresi "Ortaçağ Aksu Şehri" Devlet Tarih-Medeniyet Korusu Başkanı, E-posta farizkhalilli@gmail.com.

Geliş Tarihi: 06.11.2023 **Kabul Tarihi:** 14.11.2023 **Yayın Tarihi:** 30.11.2023

Atıf Bilgisi: Fariz Halilli, "Azerbaycan'da Halvetilik Arkeolojisi", *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2, 2 (2023): ss.317-328.

 Bu makale uluslararası CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Giriş

İslam dininin ilk yayıldığı tarihi bölgelerden biri Azerbaycan topraklarıdır. Burada Halife Ömer ibn Hattâb devrinde yerel hâkimlerle anlaşmaların yapıldığı ve yerel halka önceki emperyal güçlere nispetle daha ılımlı bir münasebet sergilendiği kaynaklardan belli olmaktadır. Halife Osman ibn Affân devrinde Kur'ân-ı Kerîm'in yazıya alınmasında Azerbaycan'dan gönderilen mektupların önemli rol oynadığı da bilinmektedir. Halife Ali ibn Ebû Tâlîp devrinde tâbiînden olan ve Müslüman akınlarına katılan Üveys el-Karani'nin Azerbaycan'da şehit olduğu ve defnedildiği belirtilmektedir. Bu anlamda İslam'ın ilk yıllarında Azerbaycan toprakları ve halkının, olayların merkezinde görülmektedir.¹

Sahabileri tâbiîn, tâbiîni de etbâu't-tâbiîn izledikçe ve İslam daha geniş arazilere yayıldıkça yeni bilim ve kültür merkezleri, okullar oluşmaya başladı. Müslümanların psikolojik durumlarını ve mistik hallerini öğrenen tasavvuf da bu sebeple ortaya çıkmıştır. Sözlük anlamıyla “tasavvuf”, sufilerin yün giyinmeleri ile ilgili olarak “tasavvef” (yün giydi) fiilinden türemiş, fiilin masdarı gibi kullanılmıştır. Tasavvuf yolundan gidenlere “sufi”, “mutasavvıf” da denilmiştir. Avrupalı yazarlar ise felsefe ve mistisizmi bazı anlamlarda tasavvuf ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Lakin onların kullandığı “Şark felsefesi” ve “İslam mistisizmi” ifadeleri “tasavvuf” teriminini tam karşılamadığı için “sufizm” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.²

Tarihi kaynaklara analitik yaklaşımlar, sufizmin, aslında Terekeme, Yörük hayat

tarzına sahip Türkler'in, onların ardından Moğollar ve onlarla gelen diğer Türk gruplarının İslam'ı kabul etmesini teşvik eden müesseseleşmiş nazari bir cereyan olduğunu göstermektedir. Gerek Araplar, gerekse de Farslar, İslam'ı kitap yolu ile öğrenmeyi ve takip etmeyi tercih ettikleri halde, Türkler ve Moğollar'ın daha ziyade sözlü olarak sohbet yolunu tercih ettikleri ifade edilebilir. Zira Türkler'in hayat tarzı bunu gerektirmektedir.³ Sufizm tarihi boyunca esas iki dönemden geçmiştir: Tasavvuf dönemi ve tarikatler dönemi. Sufizmin Azerbaycan'da yayılması tasavvuf döneminden, IX-X. yüzyıllardan başlamaktadır. XIII. yüzyıldan başlayan tarikatler dönemine geçiş sürecinde Azerbaycan'da zahitlik okulundan ayrılan iki esas tarikat ortaya çıkmaktadır: Erdebil'de Safevîlik, Şamahı'da Halvetilik.⁴

Halvetiliğin Şamahı Dönemi

Halvetiliğin oluştuğu yer Şamahı şehrinden 25 km kuzeyde bulunan Avahıl Köyü'dür. Halvetiliğin ikinci pîri olarak kabul gören Seyyid Yahya Şirvânî'nin halifesi Yusuf Müskürî'nin *Silsiletü'l-'uyûn* isimli eserinde kurucu şeyh Pîr Ömer'in nisbesi “Avahılî” olarak geçmektedir. Tüm Azerbaycan'da yalnız bir Avahıl Köyü vardır. 2003 yılında ilk kez bu konuya değindimizde şu ipucundan yola çıkarak Avahıl Köyü'ne gittik ve Pîr Ömer'in hangâhının yerini tespit ettik. Yerel halk, üzerinden altı asır geçmesine rağmen hangâhın türbe kısmını “Ömer Sultan” ziyaretgâhı olarak koruma altına almış ve dini törenlerde her zaman ziyaret etmeye devam etmiştir.⁵

1 bkz. Ahmed b. Yahya el-Belâzuri, *Fütuhu'l Bülân/ Ülkelerin Fetihleri*, çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013; Fariz Halilli ve Şehla Halilli, “Halveti Mürşidi Yusuf Müskürinin Silsilenamesi”, *Tarihi Yerler ve Abideler I. Uluslararası Kuba Sempozyumu*, 203-216, Bakü, 2020.

2 bkz. Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2011, XL: 119-126.

3 bkz. Fariz Khalilli ve Shahla Khalilli, “Pir Muhammad Garabaghi”, *International Journal of Islamic Sufism*, 1 (2021): 105.

4 bkz. Mehmet Rıhtım, *Seyyit Yahya Baküvi ve Halvetilik*, (Bakü: Kısmet, 2005), 106.

5 bkz. Halilli, “Halveti Mürşidi Yusuf Müskürinin Silsilenamesi”, 212.

Fotoğraf-1: Kazı Çalışmalarını Yürüten Prof. Dr. Gafar Cebiyev ve Dr. Fariz Halilli
(Fotoğraf: Anar Habibov)

Fotoğraf-2: Türbe Üzerinde Bulunan Ceviz Ağacı (Fotoğraf: Fariz Halilli)

Uzun zaman hangâhda arkeolojik kazı yapılması ve “Pîr Ömer Avahılı Türbesi”nin kültürel miras alanı resmî statüsüne alınmasına çalışsak da bir türlü müspet bir sonuca ulaşamadık. 17 yıl sonra, 2020 yılında, ilk kez hangâh alanında Aksu kazı ekibi Prof. Dr. Gafar Cebiyev’in başkanlığında kazıya başlandı. **(Fotoğraf-1)** Pîr Ömer’in halvete başlama hikayesi bilindiği üzere ağaç kovuğu ile ilişkilidir. Ne hikmetse türbenin üzerinde çok yaşlı bir ceviz ağacı hâlen ayaktadır.

(Fotoğraf-2) İlk olarak bu işaretten yola çıkarak ağacın etrafında kazılara başlanmıştır.⁶

Kazı esnasında, toprak üzerinden inşaatta kullanılmış çok sayıda kaya taşı toplandı ve kenarda bir yere taşındı. 20 cm derinlikten itibaren türbe yapısının duvarları belirmeye başladı. İki odalı türbenin esas odası, Pîr Ömer’in mezarının olduğu oda-

⁶ bkz. “Ömər Sultan Ziyarətghahında Tədqiqatlar Başa Çatıb”, www.azertag.az/xeber/1513637, 16.06.2020.

Fotoğraf-3: Pîr Ömer Halvetî'nin Mezar Odası (Fotoğraf: Anar Habibov)

dır. **(Fotoğraf-3)** İkinci yardımcı oda ise çok sonraları XIX. yüzyılda Pîr Ömer'in halifesinin neslinden olan şeyh ve oğlunun gömüldüğü odadır. Kazıda önce yardımcı oda temizlendi ve iki mezar taşı bulundu. Birinci mezar taşı Pîr Ömer'in halifesi Sultan Bayezid'in (Bayezid Pirânî) evlatlarından Şeyh Celil'e, ikinci mezar taşı ise onun oğlu Allahvermiş'e aittir. Buradan anlaşılan Pîr Ömer'in halifesi Sultan Bayezid'in neslinin XIX. yüzyılda halen Avahıl Köyü'nde yaşadığı ve Pîr Ömer'in mezar odası karşısında, ayak ucunda medfun olduğudur. Bu durum, aynı zamanda, Pîr Ömer'in hatırasının uzun yıllar Azerbaycan'da canlı tutulduğunu göstermektedir.⁷

Kazı sırasında, Pîr Ömer'in mezar odasında çok sayıda problemle karşılaştık. Bunlardan ilki, türbenin tuğladan yapılmış çatısının tahrip edilerek mezar odasına dökülmüş olmasıydı. Bunun yanı sıra, türbede yangın izlerine de rastlandı. Yangının şiddeti, tuğlalardaki değişimlerden açıkça görülmekteydi. Tüm tuğla parçaları türbeden toplandı ve kenarda

bir alana taşındı.⁸ Konuya dair tarihi süreç içinde bir değerlendirme yapmaya gayret edersek, türbenin tahrip edilmesi ve yakılmasını, Safevîler döneminde Şirvanşahlar'ın kültürel mirasının yok edilmesi ile ilişkilendirmek mümkün görünmektedir.

Kazı sonucunda mezar odasının kapısının batı tarafında, penceresinin ise güney tarafında olduğu belirlendi. Daha önce sözünü ettiğimiz yaşlı ceviz ağacının kökleri, kapının bulunduğu yeri tamamen kapatmış durumdadır. Ağacın kökleri arasında, yüz üstü düşen kireç taşından yapılmış türbe kitabesi bulunmuştur. Kitabede sülüs-nesih hattı ile Arapça ve Türkçe karışık bir metin yazılmıştır: "Bu mübarek meşhed şeyh, zahid, abid, mukaddes tarikat sahibi Şeyh Ömer'indir. Allah aziz ruhlarını takdis eylesin. 812-ci il Rebiülevvel ayı tarihinde (1409 yılı Temmuz ayı)". **(Fotoğraf-4)** Türbe etrafında başka mezar ve kitabeler de bulunmuştur. Pîr Ömer'in mübarek naaşı, türbede korunmaktadır. Gelecekte türbenin korunması ve teşhir edilmesi planlanmaktadır.

7 ay.

8 ay.

Fotoğraf-4: Pîr Ömer Halvetî'nin Türbe Kitâbesi (Fotoğraf: Anar Habibov)

Fotoğraf-5: Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Eşi Mihriban Aliyeva ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Anar Elekberov'un Kazı Esnasındaki Ziyaretlerinden Bir Görüntü (Fotoğraf: Azertac)

Pîr Ömer, Halvetîliğin kurucu şeyhidir. O, kırk gün devam eden halveti esas alarak, bu yöntemi, nefsin terbiyesinde, insanlardaki psikolojik hastalıkların giderilmesinde uygulamıştır. Pîr Ömer, kırk günlük halvetin simgesi olarak müridlerine kırk dilimli taç giymeyi önermiştir. Bugün de tüm dünyada Halvetîler, başlarına kırk dilimli taç giymektedirler. Pîr Ömer, müridlerine, belli vakitlerde ağaç kovuğunda halvete çekilmelerini uygulatmıştır. Halvetîler'in sesli/cehri olarak kullandıkları yedi zikri de Pîr Ömer tanımlamıştır. Pîr Ömer hakkında hikayeler çeşitli menakıb kitaplarında yer almıştır.

Pîr Ömer'den sonra Halvetîliğin postnişini Avahıl Köyü'nün yakınlarında hangâhını kuran "Ahi Mirim" mahlaslı Molla Ali Melhemî olmuştur. Ahi Mirim'in mahlası, Halvetî tarikatı hakkında yazılan çok sayıda eserde yanlış olarak Ahi Emre, Ahi Emrem, Ahi Mirem gibi yazılmaktadır. Doğrusu, Yusuf Müskürî'nin silsilenamede yazdığı Ahi Mirim mahlasıdır. Ahi Mirim, Kalva

Köyü'nde doğmuş, Avahıl'da şeyhine intisap etmiş, Melhem'de kendi hangâhını kurmuştur. Yapılan yüzey araştırmalarında, Melhem Köyü etrafında ortaçağa ait kültürel miras kalıntılarına rastlanmaktadır.

Ahi Mirim'den sonra Halvetîliğin postnişini Hacı İzzeddin Şîrvânî Türkmânî olmuştur. Araştırmalarımız İzzeddin Şîrvânî'nin Aksu şehri yakınlarında Şihmezit hangâhında oturduğunu göstermektedir. Şihmezit hangâhının yerleştiği mezarlık, "Narlı pîr" diye nitelendirilmektedir. Ne hikmetse İzzeddin Şîrvânî de vefat ederken kendisinin ektiği nar ağacı yakınlarında defnedilmek istemiştir. *Lemezât*'ta bu konu şöyle nakledilmektedir:

Bir gün dergaha bir sepet nar geldi. Hacı İzzeddin narları talebelere dağıttı. Bir tanesini de kendisi yedi. Nardan bir tanesi yere düştü. Hacı İzzeddin o taneyi alıp bir yere gömdü. Gömer gömmez ondan bir ağaç oluverdi. Sonra talebelerine 'buraya bir kabir kazınız' buyurdu. Talebeler onun yanına bir kabir kazdılar. O,

Fotoğraf-6: Şihmezit Kazılarında Bulunan Su Testileri (Fotoğraf: Muhammed Rahimov)

daha sonraları vefat edeceğinde buraya defnedilmesini istedi. Hasıta biri bu narın meyvesinden veya bir yaprağından yese şifa bulurdu.⁹

2012-2013 yıllarında Şihmezit hangâhında da bir kazı gerçekleştirdik. Hangâhın câmi kısmı, câmide ise halvethaneler bulundu. Kazıdaki en ilginç olan bulgu, buradaki mezarların içerisine su testilerinin bırakılmış olmasıdır. **(Fotoğraf-6)** Testiler, merhumların mezarları üzerine zikzak şeklinde ve çeşitli mezarlarda 4, 5, 6, 7, 8, 9 adet olacak şekilde konulmuştur. Bu, testili Müslüman mezarlarının sırrı halen çözülmüş değildi.¹⁰

Hacı İzzeddin'den sonra Halvetîliğin postnişini Şeyh Sadrettin Hiyâvî olmuştur. Hiyav şehri, İran'ın Güney Azerbaycan bölgesindedir. Şeyh Sadrettin yün dokumacılığı ile uğraşmış, Şamahı şehri yakınlarında kendi hangâhını kurmuştur. Şamahı'nın Hınıslı Köyü'nde "Pîr Sadrettin Ziyaretgâhi" gibi anılan tarihi kalıntıların, onun hangâhına ait olabileceğini düşünüyoruz. Pîr Sadrettin, Halvetîliğin ikinci pîri sanılan Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin mürşididir. Seyyid Yahyâ, Pîr Sadrettin'in oğlu Pirzâde ile aralarında problem yaşanmaması için hangâhını Bakü şehrine taşımıştır. Böylece Şamahı ağırlıklı Halvetî dergâhları, yerini Bakü ağırlıklı Halvetî dergâhlarına devretmiştir.

Halvetîliğin Bakü Dönemi

Halvetîlik tarikatının Azerbaycan'da zirve yaptığı dönem, hiç şüphesiz Seyyid Yahyâ Şirvânî ile olmuştur. Onun Bakü'de başlattığı irfan derslerinin sesi, kısa zamanda

9 Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993).

10 bkz. Qafar Cebiyev, Fariz Halilli ve Elmira Abbasova, "Aksu Arkeoloji Ekibinin 2014 Yılı Araştırmaları", *Azerbaycanda Arkeolojik Araştırmalar 2013-2014*, (Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınları, 2015), 311.

Azerbaycan'ın hudutlarını aşarak dünyanın en uzak noktalarına kadar ulaşmış, binlerce hakikat âşığının pervaneler gibi Bakü'ye gelmesine vesile olmuştur. Seyyid Yahyâ'nın etrafında toplanmış sufilerin sayısının yirmi bine ulaştığı, bunlardan üç yüz altmışına hilaftet verildiği kaynaklarda yer almaktadır.¹¹

Seyyid Yahyâ'nın halifelerinden Dede Ömer Tebriz'de, Muhammed Bahaeddin Erzincan'da, Habib Karamânî Konya'da, Alauddin Edirne ve Bursa'da, Ahmed Sünnetî Kastamonu'da, kendi oğlu Nasrullah Kırım'da, Yusuf Ziyauddin Kuba'da, Şükrullah Bakü'de Halvetîlik'i tebliğ etmişler. Yahyâ Şirvânî'nin vefatından elli yıl sonra Halvetîlik, Afrika, Anadolu, Balkanlar ve tüm Kafkasya'ya yayılmıştır.¹²

Seyyid Yahyâ, 1464 yılında Bakü'de vefat etmiş ve orada gömülmüştür. Seyyid'in mezarının Bakü'de kale duvarları içinde olduğu tüm kaynaklarda geçmektedir. Bu mekân, bugün Bakü'de "İçerişehir" ismiyle anılan yerdir. Azerbaycan kaynaklarına göre bu mezar, Şirvanşahlar Sarayı olarak bilinen külliye'nin içinde yer almaktadır. Keykubat Câmisi'nin kible duvarına birleşik olan mezar üzerine sekizgen klasik Selçuklu mîmârîsi tarzında sade bir kubbe inşa edilmiştir.

Seyyid Yahyâ'nın Bakü'de yaşadığı konusunda tüm kaynaklar müttefiktir. Bakü'de kale duvarları içindeki hangâhın, mezarı olduğu ve bu hangâhın küçük bir tekke değil, büyük bir külliye olduğu da bilinmektedir. Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Bakü şehrinde Seyyid Yahyâ'ya mensup olan mescidin yanında medrese ve mezarının olduğunu belirtmektedir.¹³ Muhammedali Terbiyet'e göre, Seyyid Yahyâ, Bakü'de câmi, medrese ve hangâh sahibi olmuştur. Mezarı da

11 bkz. Rıhtım, *Seyyit Yahya Bakuvi ve Halvetilik*.

12 Rıhtım, *Seyyit Yahya Bakuvi ve Halvetilik*, 162.

13 bkz. Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *Gülüstan-i İrem*, (Bakü: Kitab Klubu, 1991).

Fotoğraf-7: Seyyid Yahya Şirvânî Hangâhı (Fotoğraf: Muhammed Rahimov)

oradadır.¹⁴ Tüm kaynaklarda yazıldığı gibi Seyyid'in Anadolu'dan gelen müridleri ona Bakü'de ulaşmışlardır.

Kaynaklar, Seyyid Yahyâ'nın Bakü'de büyük bir hangâhının olduğunu göstermektedir. **(Fotoğraf-7)** Bu mekânın, en azından türbenin yerleştiği kısmının hangâh olduğunu gösteren binalar burada yer almaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Seyyid Yahyâ'nın mezarı buradadır. Tasavvuf geleneğine göre ölen şeyhin mezarı tekkenin veya hangâh külliyesinin içinde yer alır. Bu özellik Azerbaycan, İran, Anadolu ve İstanbul'daki birçok Halvetî ve diğer tarikatlere ait tekke ve hangâhlarda karşımıza çıkmaktadır. Seyyid Yahyâ'nın mezarının câmi (Keykubat Câmisi) yanında olması, buranın, câmi olmanın yanı sıra hangâhın zikir yapılan bölümü olan zikirhane olduğunu da göstermektedir.¹⁵ Şirvanşahlar saray külliyesindeki

Şah Câmisi, câminin köşelerinde yer alan iki katlı halvethaneler, Şirvanşah ailesinin mezarlarının yerleştiği türbe ve diğer yapılar da hangâh fikrini desteklemektedir. Şah Câmisi'nde yedi hücre/halvethanenin olması da ilginçtir. Mısır Demirtaşî sufilerinin hangâhı ve Amasya'daki Halvetî hangâhı bunun benzeridir.¹⁶

Seyyid Yahyâ hangâhına açılan taç kapı, XVI. yüzyılda Sultan III. Murad devrinde Ulu Recep Baba Bakuvî diye anılan biri tarafından inşa ettirilmiştir. Bu şahsın ismi, onun bir sufi olduğunu göstermektedir. Zira "ulu" ve "baba" ifadeleri, sufi şeyhleri için kullanılan ünvanlardandır. Bu şahsın o devirdeki hangâhda vazifeli şeyh olması da mümkündür. Kitabedeki ifade, kapının Sultan Murad tarafından inşa ettirildiğini açıklamaktadır. Sultan III. Murad'ın Halvetî tarikatıyla geniş

Cereyanları, (Tiflis, 1898).

16 bkz. Muhammed es-Seyyid el-Celyend, "Muhammed Demirtaşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2020, XXX: 515-516.

14 bkz. Mehemmedeli Terbiyet, *Danışmandan-i Azerbaycan*, (Bakü: Azernesr, 1987).

15 bkz. M. Mahmudbeyov, *Kafkasyada Müridlik*

ilişkisi vardı. Onun devrinde Sünbüli tarikatinin şeyhi olan Yusuf Sinaneddin, içinde Yahyâ Şîrvânî'yle birlikte dört Halvetî şeyhinin menkıbesinin yer aldığı eserini Sultan'a sunmuştu. Sultan III. Murad zamanında Bakü, Osmanlılar'ın hakimiyetine geçince Seyyid Yahyâ hakkında bilgisi olan padişah bu büyük Halvetî şeyhinin hangâhının ve mezarının girişine böyle bir muhteşem kapı yaptırmıştır. Kapıdan girince ilk karşılaşılan mekân, câmi ve bu kısma birleşik türbelerdir. Kaynaklar, Seyyid Yahyâ'nın türbesi etrafında oğlu Fethullah ve Şeyh Şükrullah'ın da mezarının olduğu hakkında bilgi vermektedir. Vefat eden şeyhler ve hatta devlet büyüklerinin mezarlarının pîrin mezarı etrafında kazılması geleneği yaygındı. Bu mekânda 1915 yılında on beşden çok mezarın bulunduğu tespit edilmiş, 1940'lı yıllarda yapılan kazı ve restorasyon çalışmalarında Seyyid'in mezarı etrafında çok sayıda mezar ve onlara mahsus taşlar bulunmuş, türbenin serdâbından ise on sekiz insan iskeleti çıkarılmıştır. XX. yüzyılın başlarında buradaki mezarların sökülerek kemiklerinin türbeye taşındığı araştırmacılar ve İçerişehir halkı tarafından bildirilmektedir.

Seyyid Yahyâ, Halvetîyye tarikatinin pîri sânişi vasfıyla ikinci kurucu olarak kabul görmektedir. Onun "Vird-i Settâr" isimli vird risâlesi, bütün Halvetîler tarafından her sabah namazından sonra okunmaktadır. Seyyid Yahyâ'nın Bakü şehrindeki kırk yıllık faaliyeti, bir Şîrvan sufi mektebini tüm dünyaya taşımıştır. Aslında Şîrvan sufi geleneği dünya genelinde bir kültürel miras olup, korunması gerekmektedir.

Halvetîlik Anadolu'da

Seyyid Yahyâ'dan önce Anadolu'ya Halvetî sufilerinin irşad için geldikleri bilinmektedir. Saruhanoğulları Beyliği'ne bağlı Manisa şehrindeki Revak Sultan Vakfiyesi hakkında

araştırma yapan Fatih Sarıkaya, Anadolu'ya Halvetîliğin, Pîr Ömer'in Halvetî tarikatini teşekkül ettirdiği tarihlerden önce, amcası Ahi Muhammed'in şeyh olduğu dönemde dahil olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Fatih Sarıkaya, bu vakfiyeye isnad ederek tarikatı Pîr Ömer'in değil, amcası Ahi Muhammed'in kurduğunu iddia etmiştir. Biz bu konuya değinmeden Anadolu'ya Halvetîliğin Revak Sultan'la beraber, XIV. yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında dahil olduğunu belirterek geçiyoruz.

Amasyalı Pîr İlyas da Seyyid Yahyâ'nın posta oturmasından önce Anadolu'ya Halvetîliği taşımıştır. Pîr İlyas'ın Emir Timur'la çağdaş olduğu bilinmektedir. O, Şamahî'da kadyken Şeyh Sadreddin Hiyâvî'nin müridi olmuştur. Doğrusu, burada tarihler örtüşmemektedir; bu sebeple konunun daha derinden tetkik edilmesine ihtiyaç vardır. Kaynaklara göre, Pîr İlyas, Seyyid Yahyâ ile pirdaş olup, Şeyh Sadreddin'in halifesi gibi Amasya'da irşad faaliyyetinde bulunmuştur. Pîr İlyas Tekkesi, Amasya'da hem Çilehane Tekkesi, hem de Yakup Paşa Tekkesi adlarıyla da bilinmektedir. Pîr İlyas'ın türbesi, tekkenin avlusundadır. 1486 yılında Gümüşlüzade Ahmet Bey tarafından Pîr İlyas için yaptırılmıştır. Türbede Pîr İlyas'tan başka, damadı Pîr Celâleddin Abdurrahman, torunu Pîr Hayreddin Hızır Çelebi ve bunların ailelerinin mezarları da bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Amasya, Anadolu'da Halvetîliğin ilk yayıldığı bölgelerden biri olmuştur.¹⁸

Seyyid Yahyâ, Halvetîliğin yayılması için çok sayıda müridine hilafetname vermiş, onları buldukları bölgelere göndermiştir.

17 bkz. Fatih Sarıkaya, "Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, 3 (2017): 2087.

18 bkz. Mahmut Ulu, "IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler", (Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 106.

Onlardan Alaeddin Ali, Habib Karamânî, Pîr Bahaeddin Erzincânî, Halvetîliği Anadolu'da yaymışlar.

Alaeddin Ali, meşhur Halvetî sufi şairi Dede Ömer Ruşenî'nin ağabeyi olup, Seyyid Yahyâ'nın Anadolu'ya gönderdiği ilk halifesidir. O, Aydın iline bağlı Ruşen köyünde doğmuş, orada yetişmiştir. Daha sonra Bakü'ye gelmiş, Seyyid Yahyâ'ya intisap etmiştir. Halvetî şeyhi olarak Anadolu'yu karış karış gezmiş, Halvetîliği anlatmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in davetiyle Edirne'ye getmiş, orada kendisine tahsis edilen zâviyede irşat faaliyeti içerisinde olmuştur. O, yerine halifesi Şeyh Mesud'u bıraktıktan sonra önce Tire'ye, daha sonra Karaman'a geçmiştir. Alaeddin Ali, nihayet Larende'ye yerleşmiş, orada Karamanoğlu İbrahim Bey kendisi için tekke kurmuş ve vefatına kadar orada halkı irşat etmiştir. Alaeddin Ali, kardeşi Dede Ömer'i Bakü'ye şeyhi Seyyid Yahyâ'nın hizmetine göndermiş, onun tasavvuf yoluna girmesine vesile olmuştur. Nihayet Dede Ömer, Seyyid Yahyâ'nın halifesi gibi önce Karabağ'a, oradan da Tebriz'e irşat için yerleşmiş, irfani şiirleri ile ilgi toplamıştır. Alaeddin Ali'nin vefatından sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'in emirlerinden olan Nurullah Bey, halifesi olarak onun yerine şeyhlik makamına oturmuştur.¹⁹

Pîr Muhammed Bahaeddin Erzincânî, XIV. yüzyılın sonlarında Erzincan'a bağlı Kerlic köyünde doğmuş, tahsilini orada tamamlamıştır. O, medresede müderrislik yapmış, "Molla Pîrî" olarak tanınmıştır. Pîr Muhammed'in Bakü'de Seyyid Yahyâ'ya intisap ettiği ve Halvetîliğin Anadolu'da yayılması için ondan icâzet aldığı bilinmektedir. O, kendi köyüne dönmüş, orada kendi zâviyesini kurmuş ve halkı irşada başlamıştır.

19 bkz. Rıhtım, *Seyyit Yahya Bakuvi ve Halvetilik*, 163; Ulu, "IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler", 110.

Onun Akkoyunlu Padişahı Uzun Hasan'la Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet arasında çıkan Malatya ve Otlukbeli savaşlarının muasırı olduğu, şeyhin Uzun Hasan'ı ikaz ettiği, lakin Uzun Hasan'ın onu evvelce dinlemediği, mağlubiyetten sonra pişman olduğunu menkıbelerden görmek mümkündür. Pîr Muhammed'in 1474 yılında vefat ettiği ve Erzincan'da Câmî-i Kebir yakınlarında gömüldüğü bilinmektedir. Pîr Muhammed'in çok sayıda eserinin bulunduğu söylenece de bunlardan yalnız seyr ü sülûk makamları hakkındaki 815 beyitlik *Makamatü'l-ârifîn* isimli manzum eser günümüze ulaşmıştır.²⁰ Onun halifeleri Halvetîliğin yeni şubelerini kurmuş, Anadolu'nun yanı sıra, İstanbul'da da Halvetîliğin yayılması için gayret sarf etmişler. Halvetîliğin Antep'te yayılan Ayıntâbî kolu da Pîr Muhammed silsilesinden gelmektedir.

Habib Karamânî, Karaman'a bağlı Niğde kasabası yakınlarındaki Ortaköy Köyü'nde doğmuş, genç yaşlarında Bakü'ye gelerek Seyyid Yahyâ'ya intisap etmiştir. Onun yanında on iki yıl kadar kaldıktan sonra icâzet alarak bir müddet Ankara'da oturmuştur. Habib Karamânî, seyahete önem verdiği için Aydın, Kayseri, Konya ve Karaman gibi bölgeleri gezmiştir.²¹ Lâmiî Çelebi ile Konya'da, Akşemseddin'in halifesi İbrahim Tennurî ve Nakşibendî şeyhi Emir Efendi ile de Kayseri'de buluşmuştur. Habib Karamânî üç defa hacca gitmiş, orada Zeynî şeyhlerinden Abulmu'tî Efendi ile görüşmüştür.²² Çok seyahatten sonra İskilip'te Şeyh Yavsî Efendi'nin kızı Rukiye Hatun'la evlenmiştir. Kayınpederi ile yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı İskilip'i terk edip, Amasya'ya yerleşmiştir. Habib Karamânî, en son ikamet ettiği

20 Ulu, "IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler", 116.

21 bkz. Rıhtım, *Seyyit Yahya Bakuvi ve Halvetilik*, 164.

22 Ulu, "IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler", 123.

Amasya'da Mehmed Paşa'nın kendisi için yaptırdığı tekkede ömrünün sonuna kadar şeyhlik yapmış ve bu şehirde 1496 yılında vefat etmiştir. Türbesi Mehmed Paşa İmaretî içindedir. Habib Karamânî'nin manzum *Etvâr-ı Seb'a*, mensur *Kitabu'n-nesâyih* ve manzum *Vuslatnâme* adlı üç eserinin olduğu bilinmektedir. Mustafa Özağaç, *Vuslatnâme* ile ilgili makalesinde eserin bazı kısımlarını Seyyid Yahyâ'nın *Şifâü'l-esrâr* ve Şah Velî Ayintâbî'nin *Risaletü'l-bedriyye* eserleri ile karşılaştırarak benzer özellikleri kaydetmektedir.²³

Halvetîlik, Seyyid Yahyâ'nın halifeleri ve onların halefleri ile yeni şube ve kolların kurulması yoluyla tüm Anadolu'da ve Osmanlı Devleti hudutlarında yayılmıştır.

Sonuç

Moğol akınlarından sonra Türk-İslam coğrafyasında Türk dilinin yanı sıra Türkler'in İslam anlayışı olan Halvetîlik gibi sufi cereyanlar yayılmaya başlamıştır. Moğollar, Oğuz ve Kıpçaklar'ın büyük gruplarını yanlarına ya da karşılıklarına alarak Halvetîliğin tüm Avrasya coğrafyasına yayılmasına vesile oldular. İbn Battuta'nın dediği gibi, tüm yolların kenarında sufi hangâhlarına rastlanması bir gelenek haline geldi. Hangâhlar, yalnızca tasavvufî geleneğin öğretildiği yerler olmakla kalmadı, aynı zamanda Türk dilinin kullanıldığı esas mekânlara da dönüştü. Hem Şamahî'da Pîr Ömer'in yakınlarda bulduğumuz türbesinin kitabesi, hem de Seyyid Yahyâ'nın *Şifâü'l-esrâr* eseri gibi tasavvufî, Antepli Şah Velî'nin şiirleri gibi edebî eserler de bunun birer delilidir. Gelecekte yapılacak hangâh kazıları ve Türk dilinde kaleme alınmış tasavvufî eserlerin tarihi açıdan öğrenilmesi bize çok sayıda yeni bilgi verecektir.

23 bkz. Mustafa Özağaç, "Habib-i Karamânî'nin Bilinmeyen bir Mesnevîsi: *Vuslatnâme*", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, Amasya, 21 -23 Nisan 2017, 673.

Kaynaklar:

"Ömer Sultan ziyaretgahında tecdqiqatlar başa çatıb", 16 Haziran 2020. www.azertag.az/xeber/1513637.

Bakıhanov, Abbaskulu Ağa. *Gülüstan-i İrem*. Bakü: Kitap Klubu, 1991.

el-Belazuri, Ahmed b. Yahya. *Fütuhu'l Büldan/Ülkelerin Fetihleri*. Çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.

Cebiyev, Qafar, Fariz Halilli ve Elmira Abbasova. "Aksu Arkeoloji Ekibinin 2014 Yılı Araştırmaları". *Azerbaycan'da Arkeolojik Araştırmalar 2013-2014*. Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınları, 2015.

el-Celyend, Muhammed es-Seyyid. "Muhammed Demirtâşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXX, 2020, 515- 516.

Halilli, Fariz ve Şehla Halilli. "Halveti Mürşidi Yusuf Müskürinin Silsilenamesi". *Tarihi Yerler ve Abideler I. Uluslararası Kuba Sempozyumu*. 203-216. Bakü: 2020.

---, "Pir Muhammad Garabaghi". *International Journal of Islamic Sufism*, 1 (2021): 103-116.

el-Hulvî, Mahmud Cemaleddin. *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye* haz. Mehmet Serhan Tayşî. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993.

Mahmudbeyov, M. *Kafkasyada Müridlik Cereyanları*. Tiflis, 1898.

Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XL, 2011, 119-126.

Özağaç, Mustafa. "Habib-i Karamânî'nin Bilinmeyen bir Mesnevîsi: *Vuslatnâme*". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, Amasya, 667-677, 21 -23 Nisan 2017.

Rıhtım, Mehmet. *Seyyit Yahya Bakuvi ve Halvetilik*. Bakü: Kısmet, 2005.

Sarıkaya, Fatih. “Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, 3 (2017): 2078-2095.

Terbiyet, Mehemedeli. *Danışmendan-i Azerbaycan*. Bakü: Azərneşr, 1987.

Ulu, Mahmut. “IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler”. Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).